

Paradoxala diskussioner? Reflektioner över Arlandaseminarieriet 2010-04-20

Paradox 1

Expertgruppens ambition med seminarieriet på Arlanda var att man skulle diskutera fyra frågeställningar.

- Ökar eller minskar sektorns autonomi?
- Vilken autonomi är sektorn och samhället mest betjänt av?
- Hur har sektorn tagit ansvar för den autonomi vi har?
- Hur kan sektorn bäst axla det ansvar för verksamhetens kvalitet som autonomi ger?

Regeringens och oppositionens företrädare var ense om värdet av lärosätenas autonomi, och statssekreterare Peter Honeth ansåg (givetvis) att autonomi ökade med regeringens kommande proposition, som inkluderade riktlinjer för det nya utvärderingssystemet för akademisk utbildning. Regeringen hade velat gå längre i sina strävanden att ge lärosätena autonomi, men hann inte – och dessutom fanns inte någon stark opinion bland lärosätena för att man skulle gå särskilt mycket längre. Socialdemokraternas talesman Mikael Damberg ansåg dock att det var märkligt att man kunde tala om autonomi när man gick emot sektorns önskan vad gäller utvärderingssystemet.

Både Honeth och Damberg pekade här på en paradox som är välkänd i demokratiteori. Frågan där lyder: Hur ska man begreppsligt och praktiskt politiskt se på en situation när folket inte vill ha (mer) demokrati? Översatt till den aktuella problematiken - hur ska man se på en situation när lärosätena inte vill ha (mer) autonomi? De båda frågorna förutsätter att det som folket respektive lärosätena inte vill ha mer av verkligen *är* demokrati respektive autonomi. Det är ingalunda säkert att motståndarna till regeringens strävanden i autonomifrågan skulle hålla med om att det är en träffande karaktäristik av deras ståndpunkt.

Men om vi ändå först försöker svara på den ovan ställda frågan rörande hur man begreppsligt och praktiskt politiskt ska se på paradoxen, vad blir då svaret? Svaret på demokratifrågan har elegant givits av Karl Popper. Det handlar om samma slags demokratiambitioner som står mot varandra – nämligen att respektera folkets vilja. Den praktiskt politiska motsättningen handlar om vilket tidsperspektiv som är viktigast. Är det viktigast att respektera folkviljan i ett tänkt förestående beslut om statsskicket eller är det viktigast att kunna göra det i fortsättningen, dvs i alla kommande beslut. Popper menar att en demokrat alltid måste värna demokratin på lång sikt, vilket kan innebära att man bör gå emot folkets vilja när folket vill avskaffa demokratin.

Därutöver finns en omfattande diskussion om vad som är praktiskt och politiskt möjligt. Kan man över huvud taget påtvinga ett folk ett statsskick som det inte tror på? Här finns en omfattande diskussion om den mognad som behövs för att ett demokratiskt statsskick ska kunna etableras eller växa fram.

Det finns en hel del att lära från diskussionen om demokratiparadoxen. Till att börja med är det inte ologiskt eller begreppsligt motsägelsefullt om det skulle vara så att lärosätena inte vill ha lika mycket autonomi som regeringen vill ge dem. Och det är inte heller så att det skulle ha varit ologiskt eller begreppsligt motsägelsefullt om regeringen hade tvingat på (flertalet av)

lärosätena mer autonomi än de ville ha. Utifrån sin analys av Högskoleverkets och sitt eget förslag anser regeringens företrädare också att det är just det man har gjort.

Man kan inte, som Damberg gör, säga att ett sådant agerande skulle vara oförenligt med lärosätenas autonomi. Det handlar om ett val mellan autonomi och autonomi - att respektera lärosätenas ställningstagande till utvärderingssystemet som uttryck för deras autonomi, eller att gå emot deras vilja eftersom den antas vara uttryck för mer begränsande ambitioner vad gäller just autonomi.

Regeringen har utifrån sitt konstaterande av hur man uppfattar opinionsläget dock valt att skrinlägga en del andra ambitioner vad gäller autonomi. Det kan antas att man gjort det av liknande skäl som förekommer i demokratidiskussionen. Kan man vänta sig att autonomi kan införas framgångsrikt om det sker i opposition mot dem som i första hand berörs?

Nu måste vi dock föra fram den viktiga invändning som för diskussionens skull har förts åt sidan en stund. Är det verkligen så att motståndarna till regeringen linje delar regeringens uppfattning om vad som ger mer autonomi? Diskussionen under våren 2010 kring utvärderingssystemet har visat att det i varje fall inte generellt sett är så, och i expertgruppens slutrapport från oktober 2009 framförs ett synsätt som snarare pekar på att regeringens linje i just utvärderingsfrågan potentiellt utgör ett allvarigare hot mot autonomi än Högskoleverkets förslag.

I expertgruppens rapport förs också fram tanken att den ekonomiska styrningen av forskningen kan vara en nog så viktig begränsning av autonomi som vad den rättsliga regleringen av lärosätenas organisation är. Vid Arlandaseminarier framfördes också synpunkten att "incitamentsstrukturen" kan användas, och används, på ett som begränsar vår autonomi. Peter Honeth ansåg dock att regeringens linje även på den här punkten går mot ökad autonomi. Stora forskningsresurser hade tillförts sektorn, och de har bara i begränsad utsträckning varit styrda.

Paradox 2

På ytterligare en punkt beskylldes regeringen för att inta en motsägelsefull position i autonomifrågan. Å ena sidan vill man öka autonomi, å andra sidan detaljstyr man reformeringen av lärarutbildningen. Peter Honeth medgav att man på det här området, tillfälligtvis, hade gjort ett avsteg från sina autonomisträvanden, och skälet var att kvaliteten i lärarutbildningen var så låg att det krävdes ett kraftfullt ingripande från regeringens sida. Agneta Stark pekade då på att man knappast kan sägas vara för autonomi om man så snart högskolorna inte gör som regeringen vill upphäver denna del av högskolornas självbestämmande. För att återknyta till en vanlig tanke i demokratiteorin – antingen är man villkorlös demokratianhängare eller också är man inte demokratianhängare alls.

I sanningens namn ska dock sägas att regeringens ingripande inte motiverades med att lärosätena aktivt ville åstadkomma något på lärarutbildningens område som regeringen inte ville ha, utan snarare av att högskolorna inte hade tagit sitt kvalitetsansvar och/eller av att tidigare reglering inte hade varit ändamålsenlig. Parterna är troligen inte helt överens om riktigheten i denna verklighetsbeskrivning, men om vi för diskussionens skull åter godtar regeringens bild av sakläget så är dess agerande inte orimligt eller ologiskt. Även om man principiellt tror att långtgående autonomi utgör bästa sättet att "styra" lärosätena så kan våra högsta statsorgan knappast för tid och evighet förbinda sig att aldrig begränsa autonomi, oberoende av hur lärosätena agerar eller låter bli att agera.

Paradox 3

En tredje ”paradoxalt” meningsutbyte förekom. Honeth och Damberg fick frågan om vilka tankar man hade om lärosätenas ökade autonomi. Vad ville eller trodde man att den skulle komma att användas till? Båda returnerade dock raskt frågorna till lärosätena, och man ansåg att det faktum att frågorna över huvud taget ställdes var tecken på att lärosätena ännu inte tillräckligt tagit till sig de möjligheter autonomi ger. Ett liknande tankeutbyte uppstod när några lärosätesföreträdare efterlyste en bättre ”ägardialog” där ägaren = staten visar en viljeinriktning vad gäller lärosätenas verksamhet. Åter pekade politikerna på det motsägelsefyllda i att de lärosäten man vill ge ökad autonomi efterfrågar mer styrning.

Honeth och Damgård kan givetvis ha rätt. Lärosätena är i så fall ovana vid långtgående autonomi, och därför ställer man denna typ av frågor. Om vi ändå försöker hitta en annan tolkning så skulle det kunna vara så att lärosätena inte räds att använda sin autonomi, men att man ändå som grund för sitt beslutsfattande vill ha en diskussion med representanter för svenska folket – representanter som dessutom har en god överblick över hela det samhällspolitiska landskapet. Det lärosätena vill ha skulle då vara en dialog av tankeutvecklande slag snarare än kraftfull (och detaljerad) styrning.

Ledarskapet?

Slutligen diskuterades nästan inte alls den viktiga fjärde frågan - hur kan sektorn bäst axla det ansvar för verksamhetens kvalitet som autonomi ger? Avsaknaden av den diskussionen kan tolkas på olika sätt. *Sämst* skulle det vara om sektorn faktiskt inte har så stora ambitioner eller möjligheter på den punkten - vare sig det gäller att ta ansvar för kvaliteten eller att ta strategiska initiativ. *Bäst* skulle det vara om avsaknaden av diskussion tyder på att de närvarande inte såg något problem kring denna frågeställning. De hade både ambitioner och förmåga. Man kan även tänka sig mellanvarianter och förklaringar av annat slag. Kanske inte frågan i det aktuella läget upplevdes som den mest brännande.

Det är ändå angeläget att för framtiden utröna vilka ambitioner och möjligheter som faktiskt föreligger. Lärosätenas ambitioner och förmåga måste givetvis också vara deras ledningars. Utan en ledning som aktivt söker och styr sitt lärosätes framtidsbana, och som aktivt följer kvalitetsutvecklingen och söker befrämja en positiv sådan, finns anledning att vara bekymrad – med eller utan autonomi. Kanske är det också så att utformningen av utbildningens och forskningens utvärderingssystem inte spelar så stor roll – om bara ledningsansvaret fungerar. Med ett aktivt sådant kan utvärderingarna i så fall se ut på många olika sätt, och fungera väl. Utan ett aktivt ledningsansvar spelar det å andra sidan ingen roll hur utvärderingssystemet ser ut. Kan det vara så?

Den viktiga återstående frågan är då hur man befrämjar ett aktivt akademiskt ledarskap. Kan regeringens autonomisträvanden och statsmaktens tillbakadragande bidra till att ett sådant utvecklas? Eller får man bättre till stånd ett aktivt akademiskt ledarskap genom att i ”institutional audits” efterfråga och utvärdera ledarskap? Kan man göra båda?